

Vyprávět ve 21. století

Hvězdné války a tradice západoevropského vyprávění

IRENA KOZELSKÁ

Hvězdné války režiséra George Lucase představují svou epickou šíří a zejména svou vyprávěcí strategií ve světové kinematografii ojedinělý projekt. Vícedílné snímky nejsou zas až takovou vzácností. Zcela mimořádné je ale vyprávění příběhu od středu ke konci a teprve poté od začátku ke středu.

Jen pro pořádek si připomeňme, jak celá „hvězdná“ sága vznikla. V roce 1977 režisér naservíroval nic netušícímu divákovi hned *Epizodu IV. (Nová naděje)*, po níž r. 1980 následovala *Epizoda V. (Impérium vrací úder)* a r. 1983 *Epizoda VI. (Návrat Jediho)*. Lucas tak od prvního okamžiku namířil očekávání svého publika do dvou opačných směrů. Jednak k budoucnosti, k logickému vyústění příběhu, a jednak k minulosti, k jeho historii a vševysvětlujícímu počátku.

Byl to tah hodný toho nejlepšího vypravěče, který dokáže hned na začátku nad svým příběhem vykouzlit dráždivé otázníky a ihned si tak zcela podmanit posluchače, který bude poslouchat (a platit) tak dlouho, dokud na své otázky nedostane uspokojivou odpověď. Nahlodený divák první vlny *Hvězdných válek* si tak počkal úctyhodných šestnáct let na nový přívál vyprávění, počínaje *Epizodou I. (Skrytá brozba)* z r. 1999 přes *Epizodu II. (Klony útočí)* z r. 2001 až po zcela novou, završující *Epizodu III. (Pomsta Sithů)*.

Takový vyprávěcí postup vyvolává řadu zajímavých otázek. Víme, kde začíná vyprávění, tedy ve kterém okamžiku si vypravěč George Lucas bere slovo. Kde ovšem začíná příběh? Splývá s počátkem *Epizody I* nebo *Epizody IV*? A kde příběh končí? Uzavírá se s *Epizodou VI* či s *Epizodou III*? Anebo se počátek i konec nacházejí úplně jinde? Klíčem k této hádance může být pohled zpátky, ke kořenům vyprávěcí tradice na evropském Západě.

K té se *Hvězdné války* hlásí už svým žánrovým označením. Filmoví kritici i sám tvůrce mluví spontánně o „sáze“ či „cyklu“. Pojem sága se dnes užívá především ve svém moderním významu, totiž ve smyslu rodové historie, jakou *Hvězdné války* také (a mimo jiné) jsou. Jde však o mnohem starší literární útvar na pomezí historie a mýtu, který vznikl na Islandu už ve 12. st. Výraz sága je odvozen z islandského slovesa *segja*, což znamená říkat, vyprávět. Tvarově byly severské ságy velmi rozmanité. Historie králů,

životy světců, příběhy bájných hrdinů, to vše se rozvíjelo vedle sebe, pomalu prorůstalo a postupně se splétalo v jedno nezměrné vyprávění. Tyto různorodé příběhy však spojoval jednotný princip vyprávění: šlo vlastně o epické genealogie, kde se řetězily životy jednotlivých generací, které se mýjely v okamžiku zrození a smrti. Lidský život tu byl vesměs pozvolným, ale neodvratným naplňováním věštby, která jej směřovala k nevyhnutelnému tragickému konci.

Princip vyprávění jako rodokmenu je společný velké části staré západoevropské epiky. K obdobnému uspořádání pozvolna dospěly i starofrancouzské romány o králi Artušovi a rytířích Kulatého stolu, s nimiž *Hvězdné války* pojí řada nápadných podobností. Tyto příběhy existovaly původně jako nezávislé „povídky“ (*contes*, od slovesa *conter*, povídat, vyprávět), které líčily různá dobrodružství Artušových rytířů. Podnět k řetězení stávajících i zcela nových příběhů dalo náhlé literární zjevení svatého Grálu. *Povídka o grálu* Chrétiena de Troyes (osmdesátá léta 12. st.) přinesla na svět podivnou věc s dosud malým g a bez přívlastku, se zastřeným původem a nejasným určením. Rozpoutala tak veliké „hledání svatého Grálu“ (jak zní i titul jednoho z nejznámějších artušovských románů), či ještě lépe hledání jeho smyslu a významu. Chrétienovi pokračovatelé se dali do pátrání v budoucnosti i minulosti *Povídky* a začali vymýšlet, co asi Chrétienovu příběhu následovalo a co mu předcházelo. Začal se tak rodit obrovský příběh, který se rozrůstal zároveň do obou směrů, přičemž postupně pohlcoval všechny starší artušovské příběhy. Cesta od středu ke konci i k počátku byla otevřena.

Literární kritika těmto rozsáhlým vyprávěním, budovaným na rodovém principu, říká cykly. Zdůrazňuje tak, že lineární, historický čas genealogie tu soutěží s časem cyklickým, s časem věčného návratu, s časem mýtu. A mýtus dává historii/genealogii smysl.

Hvězdné války jsou v tomto smyslu ságou i cyklem, epickým rodokmenem i mýtem. Jsou ságou dvou generací rodu Skywalkerů, příběhem Anakina a jeho syna Luka. V pořadí vzniku první, Lukova trilogie je ale zároveň předobrazem druhé trilogie, trilogie Anakinovy.

Luke je na počátku své trilogie hrdinou, který sám žádný počátek nemá: nezná své rodiče, své kořeny, a dospívá na planetě Tatooine, uprostřed písku, kde ani kořeny zapustit nelze a není možné růst. Tatooine je světem na okraji, „*nejzapadlejší planetou*“ galaxie, kde se shromažďuje lůza jako v přístavní hospodě. Slavný záběr, kdy se Luke dlouze dívá na nebe se dvěma slunci, je emblémem této postavy a svým způsobem i emblémem celého cyklu. Je v něm vepsán Lukův budoucí osud stejně jako v jeho mytologickém jméně Skywalker: je tím, který má kráčet po obloze, nebeským jezdcem, a „tetovaná“ planeta je jen přístavem, odkud musí vyplout na svou cestu.

Na pouštních pláních Tatooinu začíná i příběh Anakina Skywalkera. Anakin nejenže svého otce nezná. „*Žádného neměl. Odnosila jsem ho, poro-*

dila, vchovala. Nedokážu to vysvětlit,“ říká jeho matka. Jediové uvěří, že byl počat „midichloriany“, vesmírnou Silou, a že je tím, který podle proctví nastolí její rovnováhu. Jenže se zmýlí. Z *Epizody III* lze vytušit, že Anakinovým stvořitelem byl snad lord Plagus, sithský mistr budoucího Imperátora, který „*podle legendy*“ dokázal stvořit život ze Síly. Anebo dokonce sám Imperátor, který se od svého mistra naučil vše dříve, než ho sám zabil. Předzvěst fatálního omylu a zhoubné ctižádosti je cítit už z věty malého kluka Anakina, hledícího na oblohu plnou hvězd: „*Budu první, kdo je uvidí všechny.*“ Tady začíná Anakinovo dobývání hvězd, začínají jeho hvězdné války.

Stejná planeta, stejný zatemnělý počátek, stejné symbolické jméno. Luke i Anakin mají i stejné výjimečné schopnosti. Dokáží věci předvídat dříve, než se stanou, umí nahlížet do budoucnosti. Oba se pro svou výjimečnost stanou učedníky řádu Jediů. Mají dokonce stejného mistra, Obi-Wana Kenobiho. Členství v řádu je ovšem podmíněno oproštěním se od osobních závazků: cit musí podle jedijské řehole ustoupit soucitu. Luke ani Anakin se ale nedokážou citu zříct. Oba svazují obavy o osud jejich blízkých, což je neblahý předpoklad jejich možného pádu. „*Strach je cesta k temné straně. Strach vede k hněvu. Hněv vede k nenávisti. Nenávist vede k utrpení.*“ To je „cyklus“ pádu, tak nabírá Temná strana nové síly. Cit bude Lukovou i Anakinovou největší slabinou, ale zároveň i největším trumfem.

V jistém okamžiku se cesty Luka a Anakina rozejdou a dál se odvíjejí opačnými směry, jako v odrazu zrcadla. Oba ztratí na Tatooinu své nejbližší. Luke své pěstouny, které připraví o život vojáci Impéria, Anakin pozbuďe matku, kterou umučí Pouštní lidé. Oba propadnou hněvu. Hněv ze ztráty přivede Luka do řad nepřátel Impéria, a tedy i Temné strany Síly. Anakin se naopak od tohoto okamžiku začne k Temné straně přibližovat jako k Magnetové hoře. Uvěří, že další ztrátu, smrt své ženy, odvrátí jen tehdy, přidá-li se k Temné straně.

V tomto omylu tkví tragická hloubka Anakinovy trilogie a jeho spřízněnost s králem Oidipem. Anakin je dobrý člověk, který se přikloní ke zlu, aby odvrátil neblahé proctví a zachránil ženu, kterou miluje. Čím víc se ale snaží zažehnat katastrofu, kterou spatřil ve svém snu, tím rychleji se k ní blíží a sám ji svými skutky spoluvytváří.

Jeho cestu k Temné straně, jeho pozvolnou metamorfózu v odlidštěné monstrum, vyznačují „prahy“, osudová setkání se smrtí, při kterých vždy odumře něco z Anakina Skywalker a zrodí se kus Dartha Vadera. První práh překoná v okamžiku smrti své matky, kdy se přetrhne první z jeho pout s lidmi a Anakina ovládne zhoubná logika msty. Druhý práh překročí ve chvíli, kdy ho jeho láska Padmé odmítne následovat na cestě, kterou si zvolil, a zřekne se ho v jeho nové roli lorda Temné strany. Láska byla smyslem jejich života, s koncem lásky končí i jejich životy. Padmé a Anakin prožívají v témže okamžiku svou agónii a v témže okamžiku i umírají. Padmé dá na prahu smrti život Lukovi a jeho sestře Leie. Anakin, k nepoznání zmr-

začeny v souboji se svým starým mistrem Obi-Wanem, je znovu vzkříšen k životu svým novým mistrem, Imperátorem, v jiném těle, bez tváře, se změněným hlasem. Anakin umírá a rodí se Darth Vader.

Luke tedy přichází na svět v okamžiku smrti Anakina Skywalkera a zrození Dartha Vadera. Jakoby se Anakin rozdvojlil a jeho zlé já se znovu narodilo v postavě lorda Vadera a jeho dobré já v postavě Luka Skywalkera. Cyklus Luka Skywalkera se tak stává Anakinovou „druhou šancí“ a zápasem jeho dvou já. I Luke musí na své cestě přejít přes několik prahů, aby v sobě s konečnou platností zahubil Dartha Vadera.

První práh na něj čeká v temné jeskyni na bažinaté planetě Dagobah, kde podstupuje jedijský výcvik pod vedením mistra Yody. „*Co je tam?*“ ptá se Yody. „*Jen to, co si vezmeš s sebou.*“ V jeskyni se před Lukem vynoří Darth Vader. Když mu ale Luke setne v souboji hlavu, uvidí, že se pod černou maskou skrývá jeho vlastní tvář. Je to boj proti přeludu, proti Vaderovi, který je v něm. Druhý práh zdolává ve chvíli, kdy se poprvé skutečně utká s lordem Vaderem, který mu odhalí svou totožnost: „*Já jsem tvůj otec.*“ Následuje Lukův pád do propasti, jeho dobrovolné rozhodnutí zemřít a zabít tak Dartha Vadera, který je jeho součástí. Znovu však procítá k životu, aby se svým otcem změřil síly potřeť, na Hvězdě smrti. Je to třetí práh pro Luka i pro jeho otce. Jde o okamžik vrcholného pokušení: nadcházejícímu souboji přihlíží sám Imperátor, před jehož očima má být zabit jeho starý učedník Vader a jeho místo zaujmout jeho mocnější syn.

Smyslem Lukových zkoušek je umlčet hlas Temné síly, který se v něm ožívá jako otcovo dědictví. Vítězem se stává - zdánlivě paradoxně - tehdy, když skutečného Vadera, zlo, proti němuž bojuje, odmítne zabít a vymaní se ze začarovaného kruhu „*strachu, hněvu, nenávisti a utrpení*“. Ani Darth Vader nedopustí smrt svého syna. Je to konec vlády zla v něm i zla vůbec. Cit syna k otci a otce k synovi tu slaví dvojnásobný triumf nad logikou msty, která je principem Temné strany. Rovnováha Síly je nastolena, stejně jako rovnováha Anakinova i Lukova dobrého a zlého já. Darth Vader umírá a znovu procítá „na druhém břehu“ jako Anakin Skywalker, jako dobrý duch Síly, po boku Obi-Wana a Yody. Lukův výcvik je u konce, rodí se poslední a první Jedi - poslední Jedi minulého času a první Jedi času nadcházejícího.

Skutečnost, že se *Hvězdné války* odehrávají na rozhraní dvou věků, je dalším argumentem pro jejich blízkost se starými příběhy západoevropské tradice. Posloupnost či střídání věků je představou o čase, o historii, je už jakousi filozofií dějin. Cyklické romány středověku tihly k totálnímu vyprávění, k vyprávění, které by obsahovalo veškerý čas. Jediným modelem takového totálního vyprávění byla *Bible*, která začíná Stvořením, počátkem času, a končí budoucí Apokalypsou, kdy čas znovu ustoupí věčnosti. Nejrozsáhlejší z románových cyklů o svatém Grálu, který literární kritika označuje jako *Artušovskou vulgátu* či cyklus *Lancelot-Grál* (1. pol. 13. st.),

klene se doslova od Adama až po Artušovu smrt v apokalyptické bitvě u Salsbury.

Ze své biblické předlohy si *Artušovská vulgáta* vypůjčila i myšlenku očekávání mesiáše. Biblické plynutí času k neodvratné zkáze „půlí“ příchod Krista jako Spasitele, jako nové naděje. Od tohoto okamžiku se čas stává očekáváním jeho vysvobozujícího návratu. Viděli jsme, že *Hvězdné války* tvoří dvě analogické trilogie, dva cykly, dvě poloviny. Druhá polovina začíná *Epizodou IV* s podtitulem *Nová naděje*. Celý cyklus se pak uzavírá *Epizodou VI. Návrat Jediho*. Biblické schéma se tu prosazuje zcela zjevně. *Artušovská vulgáta* na místo spasitele dosadila rytíře Galáda, *Hvězdné války* posledního rytíře Jedi, Luka Skywalkera.

Čas *Hvězdných válek* je časem soumraku. Celý cyklus tone v nostalgické atmosféře, je z něj cítit lítost po „starých časech“, po ztracené rovnováze. Jediové vymírají. Jejich způsob boje má v sobě tklivou krásu „lepších časů“ a dojmá svým smyslem pro čest v době, kdy se anonymně páli z davu do davu a nejlepším cílem je nepřítelův týl. V jejich boji proti absurdní přesile umírá stará doba i étos Republiky. V *Epizodě IV* už v Jediie nikdo nevěří, po smrti mistra Yody v *Epizodě VI* je Luke posledním členem řádu.

V *Epizodě I* je v souvislosti s náhlým zjevením sithského bojovníka řečeno, že „*Sithové vymřeli před tisícem let*“. Najednou se tu před námi rozvine celá šíře končící „hvězdné“ historie, počínaje dávným vítězstvím nad Sithy a Temnou stranou. Věk Galaktické republiky tak nabývá rysů tisícileté říše, věku míru a spravedlivé vlády. Anakinova trilogie pak líčí její plíživý rozklad a nástup zla, které jako apokalyptický Satan vyšlehne přímo uprostřed řad nepřátel a stráví spravedlivou říši z jejího středu.

Za těchto okolností je na počátku celé ságy Anakin mylně rozpoznán jako očekávaný spasitel. Svým zázračným početím z transcendentního principu, z vesmírné Síly, a zrozením z nedotčené matky se podobá Kristu. Ukáže se však být opakem toho, za koho je pokládán. Anakinova trilogie je pátráním po skryté hrozbě, je hledáním tajemného Sitha, který je protikladem očekávaného mesiáše. Anakin, který pátrá spolu s ostatními Jedi, netuší, že hledá sám sebe. Místo spasitele v něm přichází antikristus, který ukončí jeden věk a rozpoutá apokalypsu. *Epizoda III* se uzavírá v krvi a plamenech.

Je-li čas *Hvězdných válek* časem soumraku, je zároveň i příslibem nového dne. Se zrozením antikrista přichází na svět i nová naděje, Luke. Druhý Skywalker by v tomto smyslu mohl nést emblematické jméno Skywalker, tedy ten, který zahání temnotu a probouzí nebe. Mezičas velké bitvy s Temnou stranou končí návratem Jediho. Je jím Luke, který má jako poslední Jedi obnovit řád? Anebo Anakin, který se vrací opět jako Jedi? V těchto otázkách je celé a trvalé kouzlo cyklického vyprávění. Začátek je koncem a konec začátkem a začátku a konců je nekonečně. Zbývá jen hledat v budoucnosti či minulosti příběhu, vyprávět dál...